

Sovětská okupace, 19. září – 28. října 1939

Když jsme 19. září 1939 brzy ráno sledovali z okna, jak ulicemi rachotí poslední z ruských tanků, na město padlo tísnivé ticho. Vyšli jsme z pokoje a připojili se v kuchyni k rodičům. Matka nás objala a oba se nás snažili ujistit, že se jedná pouze o dočasnou záležitost a že na jaře zaútočí francouzská a britská armáda, porazí Němce a Polsko osvobodí. Znovu jsem se ptal po strýci Karolovi a opět mi řekli, že se nikomu neozval. Otec nám oznámil, že s Němci stále bojujeme a mnoho polských jednotek se stahuje do Maďarska a Rumunska, odkud vyrazí do Francie, kde dají armádu zase dohromady, přesně jako za první světové války. Věděli jsme, že německé vojsko zabralo velkou část Polska, avšak naše hlavní město, Varšava, stále vzdorovalo. Pár dní před příjezdem Rusů dorazili z Varšavy strýc Richard a teta Fela (teta pocházela z Vilna a měla tam rodinu). Cesta jim trvala přes týden. Pověděli nám o všeobecném bombardování Varšavy, o tom, jak němečtí piloti ostřelují civilní vlaky, a o cestách ucpaných lidmi prchajícími před postupujícími Němci. Do Vilna už se nahrnuly tisíce uprchlíků. Den ubíhal a my viděli, jak do města proudí další a další ruští vojáci. Mezi nimi byly i jednotky kavalérie jedoucí na malých, střapatých konících; velmi se lišily od polské kavalérie, která měla koně daleko lepší a větší. Pěší pluky pochodovaly a zpívaly. V každém z nich jeden sólista nahlas předzpíval sloku a zbytek se hlasně přidával na refrén. Všichni vládli mocnými hlasy a ulicemi se neslo „Moskva moya, moguczaya, ty samaya lybimaja“ (Moskvo má, mocná, miluji jen tebe). Kolem s velkým hřmotem projížděly nákladní vozy a dělostřelectvo. Ve středu města bivakovala zásobovací kolona vozů tažených

drobnými, dlouhosrstými sibiřskými koníky. Vojáci rozdělávali ohně, aby si připravili jídlo a zahřáli se. Vypadali unavení a špinaví, pokrytí prachem a navlečení v hrubých šedých kabátech – mezi nimi a našimi vojíny byl propastný rozdíl.

Ulice zely prázdnotou a my jsme zůstávali doma. Ruské jednotky se pomalu stahovaly ze středu města do opuštěných kasáren polské armády. Dalším dnem počinaje se obyvatelé Vilna opět začali pomaličku vynořovat z domů. Vyjma sovětských jednotek a vozidel nikde nic nejezdilo. Polské obyvatelstvo zachovávalo téměř úplné ticho. O to více vyčnívala část židovské populace, která se přikláněla ke komunismu – povětšinou mladí muži, ba i náctiletí, si ozdobili rukávy rudou páskou, ozbrojili se puškami a pistolemi a vítali Rusy. Toho dne jsme ještě sledovali dění z oken a z balkonu; den poté jsme konečně zase mohli ven. Na Chrámovém náměstí pořád stály ruské tanky, na nichž posedávali ruští vojáci. Pokud se k nim lidé přiblížili, neodháněli je.

Když jsem tanky před dvěma dny spatřil v šedavém ranním světle poprvé, okamžitě jsem si všiml, že mají Christieho zavěšení kol. Před několika měsíci jsem navštívil strýce a jeho mužstvo a on mi ve svých vojenských knihách ukázal různé typy tanků a obrněných vozidel. Christieho tank, vynález amerického inženýra, označil za vůbec nejlepší. Nedokázal pochopit, proč americká armáda Christieho model nikdy nevyužila. Polští vojevůdci rozpoznali, o kolik jsou jeho tanky lepší, a vláda s ním dojednala smlouvu na koupi jednoho tanku a licence na jejich výrobu v Polsku. Christie obdržel platbu a následně smlouvu porušil a sjednané zboží prodal Rusům za víc peněz, takže Rusové teď jako jediní měli tanky s nadřazenějším závěsem kol.

Stál jsem vedle tanku a obdivoval jsem čtyři gumou pokrytá kola, která nahoře a dole obepínal pás, když vtom někdo vylezl na stroj a začal pokřikovat. Všiml jsem si, že má na sobě polskou uniformu a vojenskou čapku. Nezapnutý armádní kabát, jemuž scházel opasek, z něj neupraveně visel. Do oka mě okamžitě praštila rudá páska na jeho rukávu – vítal ruskou armádu jako „osvoboditele“. Potom si sundal čapku, strhl z ní polskou orlici, plivl na ni a hodil ji na zem. Pak pokračoval odtrháváním

knoflíků – s vyraženou polskou orlicí – které za blahořečení Rusů házel na zem. Nálada menšího davu, jenž se tiše shromáždil poblíž, nabírala neklidný a vůči muži nepřátelský nádech. Ruští vojáci mu nakonec nakázali, ať sleze a zmizí. Nevrlé se odebral pryč, podvoliv se nepřizní zástupu a nedostatku podpory ruských vojáků. Stál jsem tam jako zkoprnlý a nedokázal jsem pochopit, jak může polský voják takhle jednat.

Rusové z ulic brzy zmizeli a drželi se pouze kasáren. Nedošlo s nimi k žádným nepříjemným střetům, neboť nesměli vstupovat do soukromých obydlí a zpravidla civilisty nechávali na pokoji. Ve velkém začaly přijíždět rodiny ruských důstojníků, jež skoupily, co se dalo. Za pár dní v obchodech nezůstalo ani ň a nastal nedostatek všeho zboží. Pola si stěžovala, že se nedá sehnat žádné jídlo – i na chleba musela vystát několikahodinovou frontu. Od hladu nás uchránily zásoby, které rodiče na počátku války předvidavě nashromáždili. Nejcennější komoditou se ukázal být pytel soli, jehož obsah Pola využívala ke směnnému obchodu. I sirky se opatrovaly těžko. Pamatuji si, že otec každou z nich rozřízl žiletkou na čtyři tenké proužky, kterými si pak opatrně zapaloval cigarety.

Ruské orgány nařídily, aby se všichni polští důstojníci přihlásili na ústředí k zápisu. Těch pár, kteří uposlechli, zadrželi a poslali je do Ruska, přičemž o většině z nich už nikdy nikdo neslyšel. Otec se nezapsal a do práce se také nevrátil. Pár dní po příjezdu ruských jednotek dorazil Lidový komisariát vnitřních záležitostí (Narodnyj komissariat vnutrennich děl, NKVD) a zabral starou budovu polského soudu několik bloků od nás. Důstojníci NKVD byli snadno rozpoznatelní, neboť jejich uniformy se lišily od armádních: nosili vojenské blůzy a námořnický modré kalhoty, k čemuž patřily modré armádní čepice s rudou stuhou. S jejich příchodem začalo zatýkání významných Poláků, které obvykle probíhalo uprostřed noci. Otec se rozhodl odstěhovat do našeho venkovského sídla, které bylo nesmírně odlehlé, neboť se nacházelo skoro na konci polní cesty, jež končila u farmy pana Slusarského. Díky zapadlému umístění by dokázal včas zpozorovat jakékoli blížící se auto a utéct do lesa.

Městský život se skoro vrátil do vyjetých kolejí. Rusové ustanovili novou správu a milici, která nahradila polskou policii. Naše škola znovu

zahájila provoz se stejnými polskými učiteli a učebnicemi, jen třídy byly plnější. Několik týdnů po opětovném započetí školní docházky si můj bratr začal stěžovat, že ho bolí koleno. Matka mu nohu prohlédla a našla jenom drobný černý flíček v horní části jeho pravého kolena, a tak mu řekla, aby si šel lehnout. Druhý den ráno mě ještě za tmy probudily Andrzejovy tiché vzlyky. Ukázal mi své koleno, které bylo celé oteklé a červené. Matka okamžitě vyslala Polu, aby sehnala *droshky* (povoz) a odvezla ho do nemocnice, kde šel ihned na operaci. Koleno mu na obou stranách rozřízli a protáhli mu skrz něj drén. V místě mu našli vážný zánět, málem dostal otravu krve. Nemocnice byla nacpaná válečnými raněnými a nedostávalo se lékařských potřeb ani léků, včetně sulfonamidového prášku, který matka sehnala na černém trhu. Ve čase před penicilínem a antibiotiky představoval jediný protizánětlivý prostředek. Matka a Pola se u Andrzeje v nemocnici střídaly. Vždy po několika hodinách přišla sestra a zatahala drénem tam a zpátky, aby se vstupy nezatahovaly. Šlo o velmi bolestivou proceduru. Když mu za pár dní drén vytáhli, vrátil se Andrzej domů a na každé straně kolena měl pět centimetrů dlouhou a centimetr širokou jizvu. Po čase nám pověděl, co se mu stalo. Jednoho rána si kluci ve škole před příchodem učitele hráli s foukačkami. Andrzej držel v zubech pero s ocelovou špičkou namočenou do inkoustu, a jak si instinktivně dřep, aby se vyhnul zásahu, vrazil si špici do kolena.

V říjnu už se proslýchalo, že Rusové předají Vilno Litvě. Zároveň začali velmi veřejně sbírat a odvážet všemožné vybavení, přístroje, nábytek a umělecká díla z úředních budov, univerzit i ze soukromých obydlí. Cestou ze školy jsem sledoval, jak zcela vybilili pětipatrový obchod bratrů Jabłowských. Naplnili nákladní vozy klavíry, rádií, nábytkem, koberci a všechno to odvezli na nádraží. Během posledního říjnového týdne se začala ruská armáda vytrácet a NKVD přitvrdila v zatýkání význačných Poláků, které všechny poslala do Ruska. Díval jsem se, jak odjíždí kolony vojenských nákladů, v nichž se tísnili vojáci i vybavení, a taky zabavené městské autobusy s rodinami důstojníků; zbraně a tanky, všechno mizelo. Ty samé tanky, které jsem pozoroval před šesti týdny, teď drkotaly z Vilna pryč.

Litevská anexe, 28. října 1939 – 17. června 1940

Když 28. října 1939 vkročila do Vilna litevská armáda, bylo pošmourno a mrholilo. Později proběhla přehlídka. Tak jako před válkou pochodovaly jednotky ulicí a pod naším balkonem na Chrámové náměstí. Všichni jsme tomu přihlíželi, včetně otce, který se vrátil z venkova. Během předchozích týdnů, dokud tu byli Rusové, nás několikrát navštívil, ale vždycky vešel zadním vchodem, oblečený do jednoduchého dělnického oděvu. Promenující se litevské jednotky – pěchota, kavalérie, koňmi tažené dělostřelectvo – vypadaly téměř polsky, neboť měly podobnou uniformu ve stejném béžovém odstínu. Lišily se pouze německými helmami a dvouřadovými kabáty důstojníků. Díky odchodu Rusů a příchodu Litevců se městu okamžitě ulevilo. Pominul strach z ruské tajné policie (NKVD), zatýkání a deportace ustaly. Rázem se rovněž zlepšilo zásobování; všeho byl náhle dostatek. Litva oplývala rozvinutým zemědělstvím soustředícím se na vývoz. Dvě hlavní družstva, *Miastas* zaměřené na masové výrobky a *Pienocentras* na mléčné, okamžitě otevřela několik dobře zásobených obchodů. Jenže v nich brali pouze litevskou měnu – *litai*. Dokud banky nezačaly proměňovat drobná množství staré polské měny (přibližně v hodnotě čtyř liber na rodinu), mohli v nich nakupovat pouze nově příchozí Litevci. Otec v krabici se zahraničními mincemi našel dost *litai*, aby nám koupil kus úžasné čerstvé šunky.

Po příjezdu Litevců se objevil strýc Karol převlečený za nádeníka. Počarilo se mu vyhnout německému i ruskému zajetí, a když tu ještě byli Rusové, dorazil do našeho venkovského sídla. Jakmile jsem si ho ukradl pro sebe, zahrnul jsem ho otázkami: kolik zabil Němců, kolik zničil tanků,

co se stalo s Rexem a tak dál a tak dál. K mému nesmírnému zklamání se z Rexe nevyklubal hrdina. Začátkem druhého týdne války, kdy je ostřelovalo těžké dělostřelectvo, Rex zdrhl. Utekl z okraje lesa, kde se nacházelo stanoviště strýce a jeho vojáků, přes otevřené pole k Němci obsazené vesnici. Později strýc díky dalekohledu spatřil, jak německý důstojník vede Rexe na vodítku. Ranilo mě, že se Rex projevil nejen jako zbabělec, ale dokonce jako zrádce. Strýc se mi svěřil, že Němci měli převahu v počtu jednotek, tanků a letadel, což výrazně ztěžovalo jakýkoli odpor. Polská armáda nicméně bojovala dobře a statečně a způsobila Němcům těžké ztráty. Při srážce, během níž vzal Rex do zaječích, se kavaleristům povedlo ze země zničit několik německých tanků pomocí 37mm protitankových kanónů *Bofors*. Ve stejném střetnutí se také strýci podařilo v obrněném autě zaskočit a zničit tři nákladní vozy plné vojáků. Obrněné vozidlo, které ho doprovázelo, zanechalo v řadách německých vojáků díky palbě z kulometu pořádnou spoušť. Nakonec přišli o všech osm obrněných aut. Když z východu nastoupili Rusové, Poláci se zrovna za stálých bojů stahovali do Maďarska. Strýc a pár jeho vojáků utekli a unikli zajetí a povedlo se jim dorazit do Vilna. Spolu s dalším důstojníkem a s mým otcem se teď schovávali v našem domě na venkově.

Život se navracel k normálu, pouze na hradní věži, viditelné z našeho pokoje, teď vlál místo červené a bílé polské vlajky velký žluto-červenozelený litevský prapor. Matka znovu otevřela svůj salon krásy. Pola už se netrápila s opatřováním jídla, neboť obchody byly opět plné. Do Vilna přicházelo pořád víc Litevců, kteří přebírali správu města. Zavedla se agresivní depolonizace. Z litevštiny se stal oficiální jazyk a všechny ulice byly následně přejmenovány. Vilenská univerzita – druhá nejstarší v Polsku – se zavřela. Mnoho polských vysokoškolských učitelů dostalo výpověď a nahradili je Litevci. Kvůli přívalu Litevců a tisícům polských uprchlíků, kteří do Vilna přišli v září, se město přelidnilo a nastala shánka po ubytování. Litevské vedení začalo zabírat místnosti v soukromých obydlích. Nám vzali pokoj s balkonem a přidělili ho litevské učitelce. Ukázalo se, že se jedná o příjemnou osobu, která mluvila polsky a s níž jsme neměli žádné potíže.

Litva odebrala Kaunasu status hlavního města a titul nově přiřkla Vilnu (Vilnius), takže se k nám přemístily ambasády neutrálních národů, a otevřela se tak možnost úniku na Západ. Kvůli německému tlaku nesměli muži bojeschopného věku (od 18 do 50 let) dostat povolení opustit Litvu. Matka využila svých odborných schopností, aby některé polské důstojníky zdánlivě omladila či postaršila. Při předstírání staršího věku měla 100% úspěšnost, s mladšími o něco horší. Většina odchozích to vzala přes Švédsko do Francie, kde se přidali k polské armádě.

Dva měsíce po příchodu Litevců jejich vláda provedla rozsáhlé změny ve školství a my jsme byli přiděleni do jiné školy. Polovina polských učitelů dostala výpověď a na jejich místa nastoupili Litevci. Přibylo nám hodin, které zahrnovaly intenzivní kurz litevštiny a také dějiny a zeměpis Litvy vyučované litevsky. Podstatně ubylo výuky polštiny. Litevština patří mezi baltské jazyky a polštině se ani trochu nepodobá. Obzvláště nám všem pilo krev nucené přejmenovávání podle litevských pravidel. Ze mě, Bohdana Hryniewiczze, se stal Bohdanas Hryniewičius. Změně jsme se snažili kolektivně vzpírat. Jeden z mladých učitelů byl strašlivě šovinistický. Jakékoli porušení pravidel, například když jsme v jeho hodině promluvili polsky, či se ohlásili polskou verzí našeho jména, okamžitě a tvrdě trestal. Nechával chlapce předstoupit před sebe a zakrýt si oči rukama, načež pouštěl nataženou tlustou gumičku tak, aby ho trefovala do nosu. Takhle činnost patřila k jeho oblíbeným potrestáním. Mohu dosvědčit, že to bolelo jak čert.

Nadešly první válečné Vánoce. Radost se z nich vytratila a veškeré oslavy byly utlumené. Během vánočních svátků přišel dopis od matčina staršího bratra Stefana s portugalským razítkem. Před válkou patřil k rezervě polského letectva a při mobilizaci ho povolali. Polákům se podařilo evakuovat část leteckého personálu přes Maďarsko do Francie, kde se polská armáda opět zformovala. Strýc psal z Francie. Dopis nám poslal přes Červený kříž a orazítkovali ho v Portugalsku, poněvadž Francie se zapojila do války.

Jakmile napadl sních, začali jsme lyžovat. Chodili jsme na kopec U Tří křížů. Trvalo nám patnáct minut, než jsme se k němu na běžkách přes

parky dostali. Lanovky tam žádné nebyly. Na kopec jsme lezli deset až dvacet minut, abychom za tři nebo pět dalších sjeli dolů. Vybudovali jsme si malé můstky a učili jsme se na nich skákat. Hodně jsme se přitom utahali a vydováděli. Děsili jsme se návratu do školy, neboť mezi polskými studenty a litevskými učiteli panovalo značné napětí. Nesnášeli jsme zejména učitele, který naše nosy tyranizoval gumičkami, a všichni jsme se mu chtěli pomstít. Což se nám jednoho krásného jarního dne povedlo. Onen učitel se vždy elegantně oblékal a toho dne si vzal nový, bílý plátěný oblek. Už dřív jsme si všimli, že po příchodu do třídy si obvykle sedá, aniž by se na židli podíval. Sedačka židle byla z tmavě hnědé prohnuté překližky. Během přestávky jsme na sedátko nalili inkoust. Přísně vyhlížející učitel vešel a bez podívání se usadil. Zatímco jsme ho sledovali, začal se vrtět a pak vstal a sáhl si na zadek. Rozhořčený a zděšený výraz, který při pohledu na svou ruku nasadil, nám víc než vynahradil předchozí utrpení. Bohužel náš kanadský žert měl vážné důsledky. Všichni naši rodiče museli kvůli našemu činu zaplatit velké pokuty.

První polovina roku 1940, druhého válečného roku, ukončila naše naděje na brzký konec bojů. Namísto očekávané francouzské ofenzívy, jež by přemohla Německo, nastal opak. Po úplném zhroucení Francie jsme si uvědomili, že válka by mohla trvat ještě dlouho. Přesto jsme všichni nadále věřili, že Německo prohraje a Polsko opět získá nezávislost. Jedinou útěchou nám bylo zachování národní hrdosti, neboť ani mnohem větší francouzská armáda, navíc podpořená Brity, nevydržela v období od května do června 1940 o mnoho déle než polská v září 1939.

Zatímco se svět soustředil na Francii, Stalin zabral pobaltské státy. 17. června 1940 dorazili do Vilna podruhé ruští vojáci. O několik dní později, 22. června, Francie kapitulovala.